

600 ANYS DE DIABLES A CERVERA

DOSSIER - SEGARRA

Jordi Soldevila i Roig

Els diables, dracs i altres elements de foc

El Corpus és per nosaltres la festa on convergiren tot un seguit d'elements festius que seran coneguts documentalment per la societat actual. Així doncs, quan volem estudiar i conèixer alguns elements com els diables partim de la festivitat del Corpus instituïda a principis del segle XIV. Tanmateix, l'existència d'algunes d'aquestes figuracions són segurament anteriors al Corpus, i ja devien formar part de l'imaginari fantàstic precristià, pagà o cristià precedent al Corpus. Joan Amades ens parla de l'existència de dracs ja al segle V dins les processons de rogatives de les lletanies. El mateix Amades explica l'aparició d'un entremès o ball de diables durant el casament de Ramon Berenguer IV i Peronella d'Aragó el 1150 que, justament, es celebrà a Lleida.

El Corpus posa en solfa tot aquest seguit d'elements, entre els quals els diables i els dracs, i fa perdre el significat anterior donant-li'n un de nou. Les primeres dades de la celebració del Corpus a Cervera són del 1337. A pesar de tot, les dades del segle XIV no són suficients per certificar la presència dels diables o el drac a les processons, no va ser fins a principis del segle següent que no en trobem les primeres referències documentals.

Els dracs i balls de diables s'integraren dins d'aquesta manifestació festiva, simbolitzant una lluita entre el bé i el mal. Una mostra n'és l'entremès de l'arcàngel Sant Miquel i els seus àngels que s'enfronten a Llucifer i els seus diables. D'aquells diables a les representacions dels Carranquers de Cervera ha corregut molt temps i les coses han evolucionat i canviat molt.

Primeres dades i evolució de diables i dracs a Cervera

Les primeres dades que tenim de l'aparició dels diables a Cervera es troben a les ordinacions del Corpus de 1411. La cita diu: *Primerament vayan lucifer e los diables*.¹ El fet que apareguessin en aquell document no vol dir que no existissin abans, sinó que és el document més antic conservat que parla dels diables. Segurament, una de les dates més antigues d'aquest element arreu dels Països Catalans.

¹ ACSG, fons ajuntament de Cervera, sèrie ordinacions de la festa del Corpus, secció de cultura, *Pregon y ordinaciones del Corpus del año 1411*, top. 2815.

Tal com sabem, dins la processó del Corpus s'hi feien representacions parateatral·ls com els entremesos. En aquestes representacions Ramon Miró ens en cita algunes on apareixien els diables. La primera citada és del 1439 en què explica que hi ha representats cel i infern i hi intervenen uns dimonis i l'àngel Querubí. L'any següent es tornà a representar l'infern, tot i que no s'hi citen els diables. No serà fins a 1452, dins l'entremès "d'Adam i Eva al paradís terrenal" en què tornaren a aparèixer els diables i l'infern, representats per L·lucifer, Miró diu que hi ha un diàleg cantat (cobles), sense especificar més, i hi torna a aparèixer l'àngel Querubí. El 1455 es representà l'entremès del "Judici final", on, altre cop, s'hi representava el cel i l'infern, possiblement hi deuri·en aparèixer els diables, tot i que no els cita. Dins un entremès realitzat el 1461, hi actuaven un rei i un diable.²

D'altra banda, si el primer cop que trobem els diables és a la processó del Corpus de 1411, la primera dada documental del drac és també a la processó del Corpus, però de 1423.³ El text diu: *Vagen en apres lo joch o entremes de la confraria del Sant Sprit fa los lauradors la caterva* [Miró diu la Caterina] *Jeremies profeta e lo drach*. Gairebé la mateixa cita la trobem en la següent ordinació, la de 1426, en què altre cop es cita el drac.⁴ A partir d'aquí ens passa una cosa similar al cas de l'àliga, costa de trobar el drac a les ordinacions, però això no significa que no surti, més aviat pensem que queda diluït dins la resta d'entremesos del Corpus, molt més vistosos.⁵ Una demostració del que diem la trobem el 1490 quan es representà l'entremès de Sant Jordi, on hi aparegué el drac que tirava focgre·cs.⁶

No succeeix el mateix amb els diables que a partir de 1411, resseguint les ordinacions del Corpus que es poden anar trobant a l'Arxiu Comarcal de la Segarra, els diables ens apareixen a totes les ordinacions fins a 1479, cosa que ens fa pensar que surten cada any, tot i que no disposem d'ordinacions de cada any. L'ordinació que segueix la de 1479 és la de 1485, en la qual han desaparegut els diables, fet que també succeirà a les ordinacions posteriors fins a 1488.

Novament, el 1489 torna a aparèixer l'entremès dels diables que ho farà també en les successives ordinacions fins a 1503. La següent ordinació de què disposem és la de 1506, on tornen a desaparèixer, però aquest cop definitivament, ja que no tornem a trobar els diables en cap de les ordinacions posteriors conservades del Corpus cerverí. La desaparició d'aquest entremès de

² Ramon MIRÓ (1998): *La processó del Corpus i els entremesos*. Cervera, segles XIV-XIX, (Barcelona, Curial Edicions); p. 98.

³ Ramon PINÓS (1910): "Lo Corpus a Cervera" dins *Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda*, Lleida, gener-març, any III, núm. 1-3; p. 39.

⁴ ACSG, fons ajuntament de Cervera, sèrie ordinacions de la festa del Corpus, secció de cultura, *Ordinacions de la processó del Corpus Christi (1426)*, top. 2815.

⁵ Jordi SOLDEVILA (2008): *L'àliga de Cervera. Bestiari festiu als Països Catalans, segles XIV-XIX*, (Cervera, Museu Comarcal de Cervera); p. 81-82.

⁶ Ramon MIRÓ (1998): *La processó del Corpus ...*; p. 129.

les ordinacions no vol dir que desaparegui la seua representació, sinó que deixarà de constar a la llista d'entremesos. Justament, el canvi de segle va anar acompanyat d'una crisi de la secció dels entremesos que acabaria amb la desaparició d'aquesta secció a finals del mateix segle XVI.⁷

Precisament, la crisi i posterior desaparició dels entremesos complexos va permetre que es visualitzessin els simples. L'àliga tornà a aparèixer en una ordinació de Corpus el 1514 i el drac a les ordinacions de Corpus de 1546, per bé que la reaparició va ser efímera, ja que només aparegué aquell any i prou.⁸ Tanmateix, sabem que havia sortit també el 1538, 1548 o 1554 per les despeses que havia costat al consell, fet que ens manté amb la idea que sortia cada any, però que no consta a les ordinacions.⁹

Tot i les dificultats de trobar referències als diables al llarg del segle XVI, el 1559 dins el llibre d'èpoques comunes s'hi explica que el pintor Pere Alegret deixà alguns caps de diables i de la diablessa. No sols corroborem la continuïtat de la representació, sinó que a més hi hem de sumar el personatge de la diablessa, fins llavors desconegut.¹⁰

El 1585 Felip II va passar per Cervera, dins el seguici de benvinguda hi trobem el drac juntament amb l'àliga i el gegant.¹¹ El 1605, el bisbe de Solsona Lluís Sans visitava Cervera, on participà en la processó que s'hi organitzà. El racional explicava que la processó era com la de Corpus, però remarcava "no y anave lo [ge]gant ni drach", en canvi sí que hi anà l'àliga. Altre cop se'ns confirma que el drac era un habitual de la processó de Corpus, tot i que no consta a les ordinacions.

En una línia similar es troben els diables, encara que aquesta representació no ens apareix des de 1503, n'anem trobant referències disperses que ens fan pensar que, si no apareixien sempre, ho degueren fer sovint. Els dies 19, 20 i 21 de maig 1620 es celebraren les festes de recuperació del Sant Misteri després del robatori sofert. Una setmana abans s'anunciaren, però com que la intenció era cridar prou l'atenció per aconseguir un bon quòrum, la crida fou sonada. En aquest pregó hi anaren dos dimonis que acompanyaven un pompós seguici, aquests anaven encadenats als macers de la ciutat. El primer dia festiu a la tarda es celebrà una processó, al capdavant hi anaven uns traginers carregats de flors, un gegant i un drac obrint pas. El segon dia es celebrà un torneig a peu davant l'actual Universitat, diferents senyors es presentaren amb una representació simbòlica, un dels quals era Francisco de Villalba. Aquest

⁷ Ramon MIRÓ (1998): *La processó del Corpus ...*; p. 39.

⁸ ACSG, fons ajuntament de Cervera, sèrie ordinacions de la festa del Corpus, secció de cultura, *Ordinacions de la processó de Corpus (1546)*, top. 2816.

⁹ Ramon MIRÓ (1998): *La processó...*; p. 38, 48-49.

¹⁰ ACSG, fons ajuntament de Cervera, secció hisenda, *Llibre d'èpoques comunes (1559)*, f. 34 v.

¹¹ ACSG, fons ajuntament de Cervera, *Llibre Verd del Racional de Cervera (1448-1637)*, vol. I, f. 84 r. (1585).

senyor va entrar acompanyat de tres dimonis i un “Dios Cupido”, el primer va esclatar descobrint una inscripció relacionada amb el Sant Misteri, els altres dos explica el cronista que vomitaven foc. No sembla que tinguessin cap relació amb Cupido, sinó que cadascun dels personatges donava peu a una frase relacionada amb el Sant Misteri.¹²

El bisbe de Solsona Miguel Santos va visitar Cervera el 1626, en una de les rutinàries visites que feien els prelatos. La visita va deixar un informe del mateix bisbe en què entre altres coses es citava el Corpus i la octava, i més concretament, es queixava de la presència de dimonis pertorbadors tan a l'església, com a la processó.¹³ L'advertència del bisbe deixa al descobert que els diables participaven al Corpus i a l'octava, encara que no fossin esmentats als documents regulars.

Pocs anys més tard, la relíquia del Sant Misteri va patir un trasllat a la nova capella que li van construir dins l'església de Santa Maria, això va comportar l'organització de la festa de la *traslació* del Sant Misteri que es celebrà el 1633.¹⁴ En un dels actes de la festa s'hi representà l'acte sacramental de la troballa de la Santa Creu per Santa Elena a Jerusalem. Prengueren part en l'obra cinc carros, dos dels quals portaven representacions zoomòrfiques que tiraven foc, concretament, dos lleons i un drac.¹⁵ Al final tots els carros i el temple de Jerusalem que s'havia construït acabà en flames com les falles d'avui en dia. De les flames n'aparegueren un grup de diables encapçalats per un personatge, que Giscafré anomenà arxidiable, i que realitzà un parlament amb to de pregoner i caire humorístic.

La Guerra de Successió (1640-1652) i la coetània guerra amb França va aturar bona part de les celebracions festives del moment. Ja cap al final de la guerra amb França, Felip IV va tenir un fill i va manar que es fes una celebració per festejar-ho (1658). Entre els actes que s'organitzaren a Cervera hi va haver una processó en la qual hi trobem el drac que acompanyà l'àliga i el gegant.¹⁶ Tornem a trobar el drac el 1698, també en una processó, però aquest cop per agrair “a Deu Nostre Senyor” la pluja que caigué a Cervera aquell any després

¹² ACSG, fons biblioteca antiga, Pere de GISCAFRÉ (1634): *Tryunfo del Santo Misterio de la Vera Cruz de la villa de Cervera* (Barcelona, Sebastian y laime Marevad Impressores), reg. 4385; p. 48, 57 i 60.

¹³ ACSG, secció de la Comunitat de Preveres Ecc. Pql. Santa Maria, Ordinacions 1626/1863, “Decretos de Santa Visita” (1626), f. 28-29.

¹⁴ ACSG, fons biblioteca antiga, Pere de GISCAFRÉ (1634): *Tryunfo del Santo Misterio de ...*, reg. 4385; p. 113-114.

¹⁵ Magí Vallbona, en una altra crònica, explicava que el carro dels lleons duia una àliga que també llençava coets, cosa que no diu Giscafré, igual com la salamandra (vegeu ACSG, fons biblioteca antiga, Magí VALLBONA (1633): *Verdadera relación de las famosas fiestas que en la villa de Cervera se han hecho a los 14 de Setiembre de 1633. Dia de Santa Cruz, en honor de la translación del Mysterioso Lignum Crucis, que sangriento venera y guarda*, reg. 4143; p. 8-9.

¹⁶ ACSG, fons ajuntament de Cervera, *Llibre Verd del Racional de Cervera (1646-1735)*, vol. II, f. 5 (1658).

de la sequera que s'havia patit els anys anteriors.¹⁷ Tres anys més tard tornem a trobar el drac amb els seus dos acompanyants dalt d'un cadafal a la plaça Santa Anna saludant l'entrada de Felip V, una acció que es va repetir quan el rei marxà.¹⁸

El desenllaç de la Guerra de Successió va afavorir Cervera on es va construir una Universitat, la seua construcció va donar lloc a la festa de la primera pedra de l'edifici (1718). Les cròniques del moment no ens permeten conèixer amb exactitud si hi va aparèixer el drac o els diables, només ens citen que hi hagueren sis balls sense especificar-nos quins. En canvi, sí que s'especifiquen per les festes de proclamació de Lluís I (1724). El seguici anava compost per quatre balls, entre els quals un que representava "la lucha, que tuvo el Arcangel San Miguel contra Lucifer, y sus sequazes", el seguien un ball d'espases, bastons i gitanes. Les danses es repetiren a la tarda per diferents llocs de la ciutat.¹⁹

El regnat de Felip V i dels Borbons implicà una augment de les restriccions per al seguici festiu, tot i que continua sortint. El 1802 Cervera va rebre la visita de Carles IV de pas cap a Barcelona, es parla de l'existència d'alguns balls, dels quals en coneixem el de vells, el de pastorets, el de bastons i la moixiganga. No hem trobat rastre de diables o dracs, encara que tal com hem anat dient no es pot descartar que no sortissin, sinó que s'ometien.²⁰

Els canvis socials esdevinguts entre el segle XVIII i el XIX, principalment, amb la mort de Ferran VII i el regnat d'Isabel II donaran una nova perspectiva a les figuracions que ens arribarà fins a dia d'avui. Les darreres celebracions dedicades a un rei foren les dues dedicades a Isabel II el 1840 i 1846, en cap de les dues ens apareixen els diables, però sí el drac, ara anomenat "mala bèstia".²¹ Les darreres dades que tenim del segle XIX fan referència a dues processons de signe oposat, la primera al Corpus i la segona a la commemoració de l'atac carlí de 1875, i que es coneix com la Processó del Puro. Les dades de la processó del Corpus ens els va deixar Josep Gené Congost en un article de records de la processó de la segona meitat del segle

¹⁷ ACSG, fons ajuntament de Cervera, *Llibre Verd del Racional de Cervera (1646-1735)*, vol. II, f. 30-32 (1698).

¹⁸ ACSG, fons ajuntament de Cervera, *Llibre Verd del Racional de Cervera (1646-1735)*, vol. II, f. 148-151 (1701).

¹⁹ ACSG, fons biblioteca antiga, *Relación de los festivos aplausos con que la fidelissima ciudad de Cervera ha manifestado su interior gozo en la proclamación, y levantamiento del real pendón por el Rey Nuestro Señor D. Luis Primero, y en su real nombre, en 25 de marzo de 1724* (Cervera, Impremta de Joseph Faig, 1724), reg. 643.

²⁰ ACSG, fons biblioteca antiga, Segismundo BOU Y BARANERA (1802): *Relación de las prevenciones tomadas y festejos executados por el ayuntamiento y fidelísima ciudad de Cervera para obsequiar a sus magestades y real familia con motivo de su transito por dicha ciudad y descanso que hicieron en ella en los dias 7, 8 y 9 de septiembre de 1802* (Cervera, Impremta de la Universitat), reg. 242; p. 61-62.

²¹ ACSG, fons ajuntament de Cervera, *Visites reials, Maria Cristina i Isabel II, 1840. Poesies i comptes de la seua estada a Cervera i Casaments de la reina Isabel II i de la seva germana la Infanta Luisa Fernanda, 1846*, top. 2824.

XIX. Gené llista el seguici i cita que encapçalen la processó els gegants, les *trampes*, el ball de bastons, el de moros i cristians, el del diable, l'àliga, la "bèstia esgarrifosa" i els capgrossos.²² Tornem a recuperar els diables, en aquest cas, s'esmenta en singular, i la mala bèstia que ara anomena bèstia esgarrifosa. Els programes de la Processó del Puro també parlen de les figuracions que acompanyaven les crides, la tipologia de la celebració acostava cada cop més aquestes elements a actes laics i els allunyava dels religiosos, encara que la dictadura franquista ho aturà la represa després de la mort del dictador no ha tingut fre en aquesta direcció.

²² ACSG, col·lecció Faust de Dalmases, Corpus Christi s. XVI-XIX, Josep GENÉ CONGOST (1927): "En la diada de Corpus" dins *Catalunya Social*, 18/6/1927, top. C-04; p. 409-410.